

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК94:332.025.26:316.343(477.43/.44-22)"1929/1930"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-51-88-95>

The moods and behaviour of Red Army soldiers during the campaign to 'eliminate the kulaks as a class' in Podillia during the period of continuous collectivisation

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Dr. (History), Professor (Ukraine)

email: oleh.melnichuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Maksym O. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

PhD. (Law), Doctoral Student (Ukraine)

email: melnichuk.m.o@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2720-0785>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/Z-2268-2019>

Abstract.

The purpose of the article is to analyse the moods and behaviour of Red Army soldiers during the campaign to eliminate kulaks as a class in Podillia during the period of continuous collectivisation.

Research methodology. The study used historical (chronological, comparative, historical-genetic, historical-typological), source studies (analysis of archival documents, content analysis of the press and propaganda materials), socio-psychological (method of reconstructing a socio-psychological portrait, method of historical empathy) and statistical (quantitative analysis, method of sociometry) methods. **The scientific novelty** of the study is an attempt to trace the dynamics of the moods and behaviour of the Red Army during the campaign of liquidation of the kulaks in Podillia based on the analysis of previously classified archival documents. **Conclusions.** The decision taken by the party to move to a policy of 'liquidation of the kulaks as a class' in the areas of continuous collectivisation involved the united efforts of the party and Soviet bodies and law enforcement agencies to implement it. In the war declared by the Bolsheviks against the peasant owners, the authorities counted on the support of the Red Army, which was always seen as an important institution for the establishment of the communist regime. Military units stationed throughout Ukraine, including in Podillia, were tasked with suppressing peasant resistance by force if necessary. In view of this, the political departments of military units were tasked with closely monitoring the moral and political attitudes of the command and rank-and-file of the CA and their reaction to the practical implementation of the party's measures to eliminate the kulaks as a class. Political departments were obliged to systematically send information to the political department of the Ukrainian Military District and take the necessary measures. Foreseeing the negative reaction of the Red Army to the repressive measures against the peasantry, the political leadership of the UMD in its directives to military units proposed not only to strengthen ideological and political work among the personnel, but also to carry out 'purges' by removing from the army people from wealthy peasant families. It was proposed to create 'operational bases of malicious anti-Soviet elements' within military districts and to put special units of troops on alert. Red Army soldiers from rural areas were encouraged to write letters to their families to convince them of the correctness of the party's decision. In their letters to village councils, the soldiers had to specify the names of wealthy villagers, demanding the requisition of their property and eviction from their settlements. As a result of propaganda activities, combined with political violence against Red Army soldiers from wealthy peasant families, the number of open protests by Red Army soldiers significantly decreased. In general, the moods and behaviour of the Red Army were ambiguous and depended on many factors, including personal beliefs, social background, party affiliation, and the nature of propaganda work among the military.

Keywords: continuous collectivisation, kulaks, moods, behaviour, Podillia, peasant owners, Red Army soldiers.

Настрої та поведінка червоноармійців під час кампанії ліквідації куркульства як класу на Поділлі в період суцільної колективізації

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: oleh.melnychuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Максим Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат юридичних наук, докторант (Україна)

email: melnychuk.m.o@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2720-0785>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/Z-2268-2019>

Анотація

Метою статті є аналіз настроїв та поведінки червоноармійців під час кампанії ліквідації куркульства як класу на Поділлі в період суцільної колективізації. **Методологія дослідження.** Під час дослідження проблеми було використано історичні (хронологічний, порівняльний, історико-генетичний, історико-типологічний), джерелознавчі (аналіз архівних документів, контент-аналіз преси та пропагандистських матеріалів), соціально-психологічні (метод реконструкції соціально-психологічного портрета, метод історичної емпатії) та статистичні (кількісний аналіз, метод соціометрії) методи. **Наукова новизна** дослідження полягає у спробі на основі аналізу засекречених раніше архівних документів простежити динаміку настроїв та поведінки червоноармійців в умовах боротьби режиму проти селян-власників. **Висновки.** Прийняте партією рішення про перехід до політики «ліквідації куркульства як класу» в районах суцільної колективізації передбачало об'єднання зусиль партійно-радянських органів та силових структур з його реалізації. В оголошеній більшовиками війні проти селян-власників влада розраховувала на підтримку Червоної армії, яка завжди розглядалася як важлива інституція з насадження комуністичного режиму. На військові підрозділи, розквартировані по всій території України, у тому числі й Поділлі, покладалося завдання силового придушення селянського опору в разі необхідності. Зважаючи на це, перед політвідділами військових частин було поставлене завдання пильно стежити за морально-політичними настроями командного та рядового складу ЧА та їх реакцією на практичне впровадження в життя заходів партії з ліквідації куркульства як класу. Політвідділи зобов'язувались систематично надсилати інформацію до політичного управління Українського військового округу та вживати необхідних заходів. Передбачаючи негативну реакцію червоноармійців на репресивні заходи щодо селянства, політичне керівництво ЧА у своїх директивах військовим частинам пропонувало не лише посилити ідейно-політичну роботу серед особового складу, але й провести «чистки», вилучивши з армії осіб, що походять із заможних селянських родин. В межах військових округів пропонувалось створити «операційні бази злісних антирадянських елементів» та привести спеціальні підрозділи військ у бойову готовність. Червоноармійцям – вихідцям із села рекомендувалось писати листи до рідних, в яких переконувати їх у правильності рішення партії. В листах до сільських рад військовослужбовці мали вказати конкретні прізвища заможних селян з вимогою реквізиції майна та виселення із населених пунктів. В результаті агітаційних заходів, поєднаних із політичним насиллям по відношенню до червоноармійців – вихідців із заможних селянських родин, кількість відкритих протестів червоноармійців значно зменшились. В цілому ж настрої та поведінка червоноармійців були неоднозначними й залежали від багатьох факторів, зокрема від особистих переконань, соціального походження, партійної приналежності та характеру пропагандистської роботи серед військових.

Ключові слова: суцільна колективізація, куркулі, настрої, поведінка, Поділля, селяни-власники, червоноармійці.

Постановка проблеми. Творці та ідеологи більшовицької доктрини суспільного розвитку, проголошуючи своєю метою ліквідацію приватної власності, звісно не розраховували на підтримку в її реалізації з боку селянства, класу, існування якого базувалося на цій власності. Тому пропагуючи перехід від одноосібного до колективного способу ведення господарства вони змушені були опиратися на сільську бідноту, застосовуючи при цьому репресії до заможного

.....
селянства. Наслідком такої тактики була незначна кількість колективних господарств, економічно неспроможних виконувати покладені на них завдання. А відповіддю на репресивні заходи більшовицької влади був масовий селянський повстанський рух, який розгорнувся на всій території України, що змусив їх проголосити про перехід до нової економічної політики. В нових умовах більшовики намагалися переконати заможних селян-власників вступати до колгоспів переважно методами економічного характеру, уникаючи широкого застосування адміністративних примусових заходів.

Однак, хлібозаготівельна криза 1927-28 років активізувала необхідність вироблення репресивної державної політики щодо заможних селян-власників, визначених терміном «куркулі». Адже саме вони як основні виробники товарного хліба, відмовившись продавати його за заниженими цінами державі, ставили під загрозу не лише фінансування індустріалізації, але й постачання продовольством великих промислових центрів та армії, а отже й існування радянської влади загалом. Розроблений Сталіним в січні 1928 р. так званий «урало-сибірський» метод заготівель продовольчого зерна ґрунтувався на системі заручництва, розшаруванні села за майновою ознакою та розпалюванні ворожнечі між таборами, загрозі розкуркулювання заможних селян-власників. Такі надзвичайні заходи поклали початок згортанню нової економічної політики. За рішенням партійних та радянських органів упродовж 1928-29 рр. в УСРР за «злісне ухилення» від виконання планів хлібозаготівель були розпродані тисячі селянських господарств.

Курс на суцільну колективізацію, проголошений листопадним 1929 р. пленумом ЦК ВКП(б) вимагав рішучих активних дій по відношенню до заможної частини селянства, всіляко перешкоджаючи їх вступу до колгоспів. Було прийняте рішення про перехід в районах суцільної колективізації до політики «ліквідації куркульства як класу», яка передбачала примусове безоплатне відчуження майна заможних селян та ізоляцію їх від основної селянської маси, шляхом виселення з місць постійного проживання або фізичного знищення. Таким чином влада розраховувала придушити опір колективізації з боку найбільш свідомої та активної частини селянства, а також нівелювати їх вплив на інших сільських товаровиробників. Конкретні механізми реалізації такої політики були передбачені таємною постановою політбюро ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» від 30 січня 1930 р.

Постановою визначалися категорії розкуркулених, залежно від ступеню їх суспільної небезпеки та, відповідно, передбачалися види покарань із конфіскацією майна. Основну операцію із розкуркулення планувалося провести з 18 лютого до 10 березня 1930 р. Для її реалізації було мобілізовано весь радянсько-партійний актив за сприяння незаможного селянства на місцях. Відповіддю селянства на репресивні заходи влади був активний та пасивний опір на всій території України, в тому числі й на території Поділля. Кампанія із розкуркулення негативно позначилася на настроях та поведінці бійців частин Червоної армії, які дислокувались на цій території.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерельною базою для дослідження слугували матеріали Державного архіву Вінницької області. Означена проблема знайшла лише часткове висвітлення в науковій літературі. Зокрема, окремі аспекти, пов'язані із насадженням більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі наприкінці 1920-х – початку 1930-х та реакцією червоноармійців на ці події розкриті в статтях П. Кравченка, О. Мельничука, Т. Мельничук (Мельничук, 2016; Мельничук О., Мельничук Т., 2021; Мельничук О., Кравченко П., 2024). Рефлексії бійців Червоної Армії на проведення суцільної колективізації та ліквідації куркульства як класу в загальноукраїнському масштабі висвітлені в працях Л. Гриневич (Гриневич, 2000; Гриневич, 2003). Про місце та роль Червоної армії в процесах суцільної колективізації йдеться в працях Андре Романо і Нонни Тархової (Романо, Тархова, 1996; Тархова, 2006). Політичні настрої українського селянства відображені у працях Н. Бем та С. Дровозюка (Бем, 2003; Бем, 2004; Дровозюк, 2004). Настроєм та поведінці населення Поділля в умовах сталінської революції «згори» в 1928-1940 рр. присвячений спеціальний збірник документів (Подкур, Васильєв, Кравченко, Петренко, 2013).

Метою статті є аналіз настроїв та поведінки червоноармійців під час кампанії з «ліквідації куркульства як класу» на Поділлі в період суцільної колективізації.

Виклад основного матеріалу. Червона армія завжди розглядалася більшовиками як важлива інституція з насадження комуністичного режиму на селі. В той же час, розуміючи, що за соціальним складом бійців вона є переважно селянською, важливим завданням політвідділів в умовах запровадження репресивних дій по відношенню до селян-власників був контроль за політико-моральними настроями червоноармійців. З цього приводу, в директиві Начальника політичного управління Українського військового округу, скерованій до політвідділів військових частин, військовим підрозділам наказувалось не рідше 1 разу на 5 днів «повідомляти про реакцію червоноармійців, командного складу, комсомольців та комуністів (диференціюючи їх за

соціальними і службовими критеріями) на практичне впровадження в життя заходів партії з ліквідації куркульства як класу, не допускаючи при цьому повільного реагування на випадки куркульської агітації» (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.33в.).

Виконуючи директиву, політвідділ 24 стрілецької Самаро-Ульяновської залізної дивізії, що дислокувалась у Вінницькій окрузі, у своєму донесенні від 30 січня 1930 р. повідомляв про те, що значна частина червоноармійців, в тому числі й вихідців із бідняків, не розуміють доцільності застосування репресивних заходів проти заможних селян-власників. У розмовах між собою вони стверджували: *«Раніше краще жилося бідноті, хоча й куркуль експлуатував, але на зароблені гроші можна було одягнутися. ... Якщо ми будемо тиснути на заможного, тоді він покине сіяти хліб і хлібна криза ще посилиться»*. У приватних розмовах червоноармійці стверджували, що насправді куркулів на селах після зрівняльного розподілу землі майже не залишилося, натомість влада застосовує такі заходи проти середняків. В той час, коли робітники в місті живуть набагато краще. (Мельничук, 2016, с.286). В донесенні йшлося, що до таких розмов вдавалися навіть представники комсомольсько-партійного осередку – найбільш свідомо частина червоноармійців. Вони категорично не погоджувалися із репресивною політикою влади щодо селян-власників, стверджуючи, що вони також люди і завжди допомагають незаможникам у скрутний момент (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.37).

Справедливо розцінюючи кампанію з «ліквідації куркульства як класу» як оголошену владою війну проти селянства, частина червоноармійців у своїх прогнозах передбачали можливість падіння радянської влади або ж серйозну загрозу її існуванню. Так, наприклад, червоноармієць Могилів-Подільського прикордонного загону Дригін висловлював надію, що влада капіталістичних країн скористається складністю обставин для радянської влади та використає їх на свою користь. Інший борець Корнеєв прогнозував, що в результаті війни буде знищений ненависний для селян режим (Мельничук, Кравченко, 2024, с. 78).

Втілюючи в життя лінію партії з «ліквідації куркульства як класу» політвідділи військових частин розробляли конкретні заходи з її реалізації. Так, на військово-політичній нараді 17 стрілецького корпусу 24 дивізії, що відбулася 6 лютого 1930 р. було поставлене завдання створити у кожному окрузі «сектори, в яких буде зосереджена операційна база злісних антирадянських елементів – повстанців, жандармів, петлюрівців. Відзначалося, що надані контрольні цифри будуть змінені в бік збільшення, оскільки «вороги радянської влади намагаються протидіяти таким заходам». Пропонувалось мобілізувати чекістів, членів партії, привести у бойову готовність війська особливого призначення, ДПУ, організувати бронь-летучки та летючі загони. Виселення так званих куркулів мало відбуватись через організацію військових ешелонів. Частину виселенців пропонувалось представляти на розгляд особливих трійок ДПУ (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.57).

Прагнучи запобігти негативним реакціям, у військових частинах була розгорнута широка роз'яснювальна робота навколо заходів партії з ліквідації куркульства як класу. На зборах ініціювались рішення з підтримки такої політики. В політдонесенні політвідділу 24 дивізії повідомлялось, що в дивізії є частина червоноармійців (за попередніми даними біля 190 осіб), яких потрібно вилучити із Червоної армії. Крім того, йшлося і про те, що серед керівного складу є особи, що походять із заможних селян та підтримують з ними зв'язки. Стверджувалось, що не всі особи, що отримують листи з дому, повідомляють про їхній зміст. У зв'язку з цим, пропонувалось, щоб «боротьба із правим ухилом на практиці та хвостистськими настроями» проводилась через об'єднання червоноармійців навколо партії» (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.52).

На наступному засіданні питання про необхідність проведення «чисток» серед особового складу 24 стрілецької дивізії та виключення з підрозділів осіб, що походили із заможних селянських родин або виступали проти репресивних заходів щодо так званих куркулів, було переведено у практичну площину. Зокрема, пропонувалось вислати із частин від 230 до 340 червоноармійців, а, у разі потреби, цю кількість збільшити. В процесі обговорення в партійних осередках було прийняте рішення, що *«краще переборщити у вилученні, ніж залишити їх у частині»*. Політпрацівники рекомендували не перейматись, якщо до списків будуть включені середняки чи бідняки, *«зато в армії не буде шкідливих елементів»*. Намагаючись знайти підтримку з боку командування червоноармійських частин, політпрацівники 24 дивізії намагалися переконати старший та молодший командний склад, що вони не будуть підлягати «чисткам» (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.59).

Звітуючи про виконання вказівок, Політвідділ дивізії у донесенні від 10 лютого 1930 р. повідомляв про проведену інструктивну нараду военкомів та відділів частин дивізії та представників особливих відділів та прокуратури, на якій було доведено інформацію про реалізацію директиви ЦК КП(б)У «Про ліквідацію куркульства як класу» і про заходи щодо її реалізації у Вінницькій окрузі. Також було дано практичні вказівки по розгортанню в частинах роботи на предмет «виявлення та вилучення куркульського елементу. У трьохденний термін у

.....
військових підрозділах дивізії були підготовлені списки, в які було включено 190 осіб. Усі ці кандидатури мали бути розглянуті відповідною дивізійною комісією (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.48). Постановою Президії Вінницького ОПК від 26 лютого 1930 р. було визнано задовільною роботу по очистці парторганізації іншої військової частини – 96-ї стрілецької Вінницької дивізії імені Я. Фабріціуса (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.92)

Політвідділи військових частин через проведення агітаційної роботи намагались не лише сформувати основи комуністичного світогляду в бійців Червоної армії та переконати їх в доцільності здійснення революційних перетворень на селі, але й прагнули залучати їх до проведення ідейно-просвітницької роботи серед населення, в першу чергу серед своїх рідних та близьких. Так, з початку проведення кампанії «розкуркулення» в частинах 24 стрілецької дивізії було організовано колективне написання листів червоноармійцями до своїх родин роз'яснювального характеру. Політпрацівники військових підрозділів агітували червоноармійців писати листи і на адресу сільських рад, в яких вказувати конкретні прізвища куркулів із вимогою провести реквізицію їх майна та виселити із населених пунктів (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.49).

Після проведення ідейно-політичної роботи, відзначаючи позитивне, в цілому, сприйняття політики партії червоноармійцями із незаможних верств, в донесенні політвідділу 24 стрілецької дивізії все ж йшлося про випадки нерозуміння, а нерідко і засудження такої політики. Так, при обговоренні питання в колективі 72 полку, доповідачу прийшла записка: *«Ви кажете, що куркуля потрібно ліквідувати як клас, але у нас в державі є лише два класи – робітники та селяни, а клас куркуля теоретично не обґрунтований»*. А при розгляді питання в 71 полку – 30 комсомольців не проголосували за резолюцію, і лише після примусу зробили це. На політзаняттях у 70 полку, червоноармієць заявив, що ліквідовуючи куркуля *«партія йде по шляху троцькізму»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.52).

Нерідко політику партії не поділяли і члени партії – вихідці із робітників. Так наприклад, курсант 71 полку Орехов, що прибув із Керчі, заявив: *«П'ятирічка нереальна. Ми берем участь в її реалізації, але не брали участь в її плануванні. Все це добре, що ми ростемо, але Ви підіть до робітників і почуєте, що вони говорять, що потрібно зняти частину відповідальних працівників, які стали бюрократами»*. На запитання *«Так Ви і до Сталіна доберетесь»*, відповів *«Хоч би і так»*. За такі антирадянські настрої курсанта було виключено із партії. (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.49).

Аналізуючи ставлення незаможних червоноармійців до політики щодо ліквідації куркулів, в матеріалах політвідділів зазначалось, що більшість із військовослужбовців не заявляють відкрито про свою підтримку селян-власників. Разом з тим, серед них немало таких, які реагують на це негативно. Так, червоноармієць 71 полку 96 дивізії Овчаренко заявив: *«Куркуль шкоди не приносить, навіщо його знищувати»*. Червоноармієць цього ж полку Мухін зазначив: *«Шкода бідняка, адже раніше куркуль йому допомагає»*. *«Він же тяж людина, ну можна вилучити у нього лишки, можна переселити його із майном, але виселяти неправильно»*. Деякі червоноармійці висловлювали думки про необхідність прийняття до колгоспів тих куркулів, які раніше віддали в колгосп весь реманент. Або ж про те, що діти куркулів не повинні страждати і їх потрібно перевиховувати (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.51).

Подальше практичне впровадження на місцях заходів із «ліквідації куркульства як класу», незважаючи на проведену агітаційну роботу, викликало неабиякий резонанс у військових частинах. Цьому сприяли як листи з дому, так і безпосередній приїзд родичів, надходження різноманітних слухів. Так, червоноармієць 72 полку 96 дивізії отримав листа, в якому батько повідомляв: *«У нас багатих селян виселяють з будинків, забирають все майно, не дозволяють брати їх на квартиру. Заявляють, що якщо хтось пустить їх до себе, то тоже виселять. Боюсь, що і нас виселять»*. В листі до іншого червоноармійця повідомлялось: *«В нас виселяють куркулів, при цьому їх заводять до сільської ради, роздягають догола і змушують обміняти одягом із бідняком»*. Червоноармієць Сидоренко із Куп'янського округу отримав лист, в якому батько писав *«Мене та дядька виселили, забрали все майно, дали на дорогу мені 500, а дядьку – 400 руб. І відправляють невідомо куди»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.52).

Пишучи листи до червоноармійців, селяни нерідко просили захисту від свавілля та безчинств влади. Так червоноармієць 71 полку Богатирьов отримав листа з дому, в якому повідомлялось: *«Мене влада обклала великим податком. Вигнали з дому. Поклопочи перед своїм начальством. Твій батько Сергій»*. (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.53). Селяни не могли знати, що через цензуру такі листи до червоноармійців не потрапляли.

Висновки. Отже, прийняте партією рішення про перехід до політики «ліквідації куркульства як класу» в районах суцільної колективізації передбачало об'єднання зусиль партійно-радянських органів та силових структур з його реалізації. В оголошеній більшовиками війні проти селян-власників влада розраховувала на підтримку Червоної армії, яка завжди розглядалася як важлива інституція з насадження комуністичного режиму. На військові

підрозділи, розквартировані по всій території України, у тому числі й Поділлі, покладалося завдання силового придушення селянського опору в разі необхідності. Зважаючи на це, перед політвідділами військових частин було поставлене завдання пильно стежити за морально-політичними настроями командного та рядового складу ЧА та їх реакцією на практичне впровадження в життя заходів партії з ліквідації куркульства як класу. Політвідділи зобов'язувались систематично надсилати інформацію до політичного управління Українського військового округу та вживати необхідних заходів.

Передбачаючи негативну реакцію червоноармійців на репресивні заходи щодо селянства, політичне керівництво ЧА у своїх директивах військовим частинам пропонувало не лише посилити ідейно-політичну роботу серед особового складу, але й провести «чистки», вилучивши з армії осіб, що походять із заможних селянських родин. В межах військових округів пропонувалось створити «операційні бази злісних антирадянських елементів» та привести спеціальні підрозділи військ у бойову готовність. Червоноармійцям – вихідцям із села рекомендувалось писати листи до рідних, в яких переконувати їх у правильності рішення партії. В листах до сільських рад військовослужбовці мали вказати конкретні прізвища заможних селян з вимогою реквізиції майна та виселення із населених пунктів. В результаті агітаційних заходів, поєднаних із політичним насиллям по відношенню до червоноармійців – вихідців із заможних селянських родин, кількість відкритих протестів червоноармійців значно зменшились. В цілому ж настрої та поведінка червоноармійців були неоднозначними й залежали від багатьох факторів, зокрема від особистих переконань, соціального походження, партійної приналежності та характеру пропагандистської роботи серед військових.

Джерела та література:

- Бем, Н.** (2003). Ставлення українського селянства до ліквідації куркульства як класу та суцільної колективізації сільського господарства (1930-1931 рр.). *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. К., 9. С.227-242.
- Бем, Н.** (2004). Політичні настрої українського селянства в умовах колективізації сільського господарства (історіографічний огляд). *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. К., 11. С.494-507.
- Гриневич, Л.** (2000). Рефлексії Червоної армії на колективізацію і голод в Україні (1932-1933 рр. *Голод-геноцид 1933 р. в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків*. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. К., 191-217.
- Гриневич, Л.** (2003). Червона армія і українське суспільство під час кампанії ліквідації куркульства як класу (зима – весна 1930): історіографічний аналіз соціальної психології та поведінки. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. К., 7. С.285-298.
- ДАВіО** – Державний архів Вінницької області.
- Дровозюк, С.** (2004). Соціально-політичні настрої українського селянства у 20 – 30-х рр. ХХ ст. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. К., 12. 70-83.
- Мельничук О.А. & Кравченко П.М.** (2024). Участь червоноармійців у проведенні суцільної колективізації на Поділлі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 48. 75-82. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-75-82>
- Мельничук О.А.** (2016). Ставлення червоноармійців до більшовицьких перетворень в подільському селі наприкінці 1920-х рр. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Кресназавчі дослідження*. Вінниця, 283-289.
- Мельничук, О.А. & Мельничук, Т.А.** (2021). Утвердження більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр.: причини, технології та наслідки (на прикладі села Мельниківець на Вінниччині). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 35. 56-68. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-35-56-68>
- Подкур, Р., Васильєв, В., Кравченко, П., Петренко, В.** (упорядн.) (2013). *Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928-1940. Збірник документів та матеріалів*. К.: Інститут історії України НАН України, 528 с.
- Романо Андре, Тархова Нонна** (1996). *Красная армия и коллективизация деревни в СССР (1928-1933 гг.)*. Сборник документов из фондов РГВА. Неаполь, 540 с.
- Тархова, Н.С.** (2006). *Армия и крестьянство. Красная Армия и коллективизация советской деревни 1928-1933*. М.; СПб.: Летний сад, 260 с.

References:

- Bem, N.** (2003). Stavlennia ukrainskoho selianstva do likvidatsii kurkulstva yak klasu ta sutsilnoi kolektyvizatsii silskoho hospodarstva (1930-1931 rr.). [The attitude of the Ukrainian peasantry to the liquidation of the kulaks as a class and the continuous collectivisation of agriculture (1930-1931)]. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats – Problems of the History of Ukraine: Facts, judgements, searches: Interdepartmental collection of scientific papers*. K., 9. 227-242. [in Ukrainian]
- Bem, N.** (2004). Politychni nastroi ukrainskoho selianstva v umovakh kolektyvizatsii silskoho hospodarstva (istoriografichnyi ohliad). [Political attitudes of the Ukrainian peasantry in the context of collectivisation of agriculture (a historiographical review)]. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats – Problems of the history of Ukraine: Facts, judgements, searches: Interdepartmental collection of scientific papers*. K., 11. 494-507. [in Ukrainian]
- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnytsia region]
- Drovoziuk, S.** (2004). Sotsialno-politychni nastroi ukrainskoho selianstva u 20 – 30-kh rr. XX st. [Socio-political moods of the Ukrainian peasantry in the 20s-30s of the twentieth century]. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats – Problems of the history of Ukraine: Facts, judgements, searches: Interdepartmental collection of scientific papers*. K., 12. 70-83. [in Ukrainian]
- Hrynevych, L.** (2003). Chervona armii i ukrainske suspilstvo pid chas kampanii likvidatsii kurkulstva yak klasu (zyma-vesna 1930 r.): istorychnyi analiz sotsialnoi psykholohii ta povedinky [The Red Army and Ukrainian society during the campaign to eliminate the kulaks as a class (winter-spring 1930): a historical analysis of social psychology and behavior]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats – Problems of the history of Ukraine: Facts, judgements, searches: Interdepartmental collection of scientific papers*. K., 7. 285-298. [in Ukrainian]
- Hrynevych, L.** (2000). Refleksii Chervonoii armii na kolektyvizatsiiu i holod v Ukraini (1932-1933 rr.) [Reflections of the Red Army on collectivization and famine in Ukraine (1932-1933)] *Holod-henotsyd 1933 r. v Ukraini: istoryko-politohichnyi analiz sotsialno-demohrafichnykh ta moralno-psykholohichnykh naslidkiv*. Materialy mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii (pp.191-217). Kyiv. [in Ukrainian]
- Hrynevych, L.** (2002). «Shkola sotsializmu»: politychne vykhovannia y politychni nastroi osobovoho skladu UVO (1921-1938 rr.) ["School of Socialism": political education and political attitudes of the staff of the Higher Education Institution (1921-1938)]. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats – Problems of the history of Ukraine: Facts, judgements, searches: Interdepartmental collection of scientific papers*. K., 6. 379-392. [in Ukrainian]
- Melnychuk, O., & Kravchenko, P.** (2024). Uchast chervonoarmiitsiv u provedenni sutsilnoi kolektyvizatsii na Podilli [The participation of Red Army soldiers in the providing of complete collectivization in Podillia]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series History*, 48, 75-82. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-75-82> [in Ukrainian]
- Melnychuk, O.A. & Melnychuk, T.A.** (2021). Utverdzennia bilshovytskoho totalitarnoho rezhymu v podilskom seli naprykintsi 1920-kh – pochatku 1930-kh rr.: prychyny, tekhnolohii ta naslidky (na prykladi sela Melnykivets na Vinnychchyni) [Establishment of the Bolshevik Totalitarian Regime in Podillia at the End of the 1920s – at the Beginning of the 1930s: Causes, Technologies and Consequences (on the Example of the Melnykivtsi Village in the Vinnytsia Region)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series History*. 35. 56-68. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-35-56-68> [in Ukrainian]
- Melnychuk, O.A.** (2016). Stavlennia chervonoarmiitsiv do bilshovytskykh peretvoren v podilskom seli naprykintsi 1920-kh rr. [The attitude of the Red Army to the Bolshevik transformations in the Podillia village in the late 1920s]. *Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznavchi doslidzhennia*. Vinnytsia, 283-289. [in Ukrainian]
- Podkur, R., Vasyliiev, V., Kravchenko, P., Petrenko, V.** (eds.) (2013). *Nastroi ta povedinka naseleння Podillia v umovakh stalinskoii revoliutsii «zghory». 1928-1940. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv [Moods and behaviour of the population of Podillia in the conditions of Stalin's revolution from above. 1928-1940. Collection of documents and materials]*. Kyiv, 528 s. [in Ukrainian]

- Romano, Andre & Tarkhova, Nonna** (1996). *Krasnaya armiya i kollektivizatsiya derevni v SSSR (1928-1933 gg.). Sbornik dokumentov iz fondov RGVA [The Red Army and the collectivization of the countryside in the USSR (1928-1933). Collection of documents from the RGVA collections]*. Neapol, 540 s. [in Russian]
- Tarkhova, N.S.** (2006). *Armiya i krestyanstvo. Krasnaya Armiya i kollektivizatsiya sovetskoi derevni 1928-1933 [The army and the peasantry. The Red Army and the collectivization of the Soviet village 1928-1933]*. M.; SPb.: Letnii sad, 260 s. [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 12.01.2025

Схвалено до друку / Accepted: 17.02.2025